

Stockholms judiska åldringsvård

- exempel på vad minoritetsgrupper kan göra

Greta Frankel

Äldrevården efterlyser lösningar på hur den bäst kan tillgodose vårdbehoven hos det växande antalet äldre invandrare. Denna artikel skildrar tillblivelsen av det judiska servicehuset och sjukhemmet i Stockholm som exempel på de lösningar som en minoritetsgrupp har åstadkommit genom privata initiativ i samverkan med kommunalt stöd.

Artikeln sammanfattar rapporten "Det judiska hemmet - en boning för själen" som ingår i det SFR-stödda forskningsprojektet "Åldrandets kultur" vid Institutet för folklivsforskning och Forsknings- och Utvecklingsbyrån vid Stockholms Socialförvaltning. Rapporten baseras i huvudsak på källmaterial rörande hemmens tillkomst samt på intervjuer och observationsstudier som genomfördes under perioden 1993-1995. Greta Frankel har en MSW från The City University of New York och är studerande i socialantropologi på magisternivå vid Stockholms Universitet.

Artikeln har tillkommit med stöd av SFRs programstöd "Åldrandets kultur".

Som antropologen och äldreforskaren Haim Hazan har påpekat betraktas ålderdomen ofta som ett stadium där förändring sker endast i form av tilltagande skröplighet. Men åldrandet kan också betraktas som en lika omvälvande förändringsprocess som puberteten, en som kräver stora anpassningar till nya fysiska, psykiska och sociala betingelser (Hazan 1994, 74-75). Den åldrande människan måste anpassa sig till kroppsliga förändringar, till den nya identiteten som "gammal", till förlusten av nära och kära genom dödsfall eller andra separationer, till tanken på den egna separationen från livet. Äldre som behöver vård på sjukhem måste också anpassa sig till förlusten av den invanda hemmiljön och grannskapet. För äldre invandrare kan den senare separationen vara särskilt svår om de dessutom ställs inför kravet att anpassa sig till en främmande kulturell miljö på sjukhemmet. Detta är ett skäl varför det är viktigt för etniska minoriteter att få tillbringa sin ålderdom i en miljö som i möjligaste mån överensstämmer

med deras egna kulturella önskemål.

Ett annat skäl är att en sådan miljö kan främja sökandet efter sammanhållande teman i livet, en strävan som en del äldreforskare anser ger livshistorien kontinuitet och mening. Etnisk identitet kan vara en del av livets mening och kan få ökad betydelse i ålderdomen. Hazan skriver:

The reinforcement of ethnic symbolism in old age can be construed either as a cultural recourse to a source of identity in a state of social invisibility or as an attempt to re-establish lost networks and regain social support founded on common identification with an ageless set of shared values. (Hazan 1994,67)

Det judiska sjukhemmet och servicehuset i Hammarbyhöjden är ett exempel på hur en minoritet i Sverige till största del genom egna ansträngningar har skapat en sådan miljö för sina äldre. (För flera internationella erfarenheter, se Guttman, 1989.) I dag är stat och kommun positivt inställda till sådana initiativ hos religiösa eller/och etniska minoriteter, men så var inte fallet då det judiska pensionärshemmet, som det då hette, grundades för över 50 år sedan. Det etablerades mitt under ett brinnande världskrig i ett samhällsklimat som präglades av starka antisemitiska strömningar och som var förankrat i fattigvårdstänkandet. Denna artikel beskriver hur det var möjligt för Sveriges judar att mot dessa stora odds skapa vårdmiljöer för sina gamla samt belyser hemmens betydelse för de boende.

Pensionärshemmets tillblivelse

Det judiska pensionärshemmet, som byggdes 1942-1945, var föregångaren till det nuvarande servicehuset. Sjukhemmet kom till ett tiotal år senare.

Traditionen att ha egna ålderdomshem i de judiska församlingarna i Europa går tillbaka till 1800-talet (se

Traditionen att ha egna ålderdomshem i de judiska församlingarna i Europa går tillbaka till 1800-talet

Harel m fl 1994). Stockholms judiska församling hade länge känt behovet av ett hem för äldre judar, och behovet blev alltmer trängande då 1930- och 40-talens flyktningvågor förde med sig äldre judar. Församlingen ansåg att dess äldre flyktingar behövde ett eget judiskt ålderdomshem, dels för att kunna följa sina traditioner såsom koscherkost, dels för att känna den emotionella trygghet som de kunde få genom att vara bland andra judar - en trygghet som var särskilt viktig för dem som hade räddats från Förintelsen.

Initiativtagarna till hemmet hade inte bara att ta hänsyn till antisemitiska strömningar. Bland assimilerade svenska judar fanns ett motstånd mot att ta emot östeuropeiska flyktingar. De etablerade svensk-judiska familjerna befarade att östeuropeiska judar kunde skapa ett "fattigvårdsproblem" för de mosaiska församlingarna, som hade det ekonomiska ansvaret för dem (Gottfarb 1986, 81). Välintegrerade svenska judar var vidare måna om judarnas anseende hos svenska myndigheter som en minoritet som inte belastade det allmänna utan tog hand om de sina (Tarschys 1944, 122). När situationen för judarna i tysk-ockuperade Norge och Danmark blev känd tystnade emellertid detta motstånd till flyktingar.

Det var mot denna bakgrund som det judiska pensionärshemmet bildades 1942-1945. I styrelsen för Föreningen judiska pensionärshemmet ingick bland andra bokhandlare Gunnar Josephson, borgarrådet Wictor Karlsson och jur. kand. Hjalmar Mehr. Det var en styrelse bestående av judar och svenskar med framstående positioner inom samhället och de gav hemmet viss status hos svenska myndigheter. Det var också en styrelse med stor kompetens och engagemang i sociala frågor. Föreningen hade dessutom en stor tillgång i en eldsjäl - ombudsmannen och sedermera församlingsdirektör David Köpniwsky, som i över ett decennium först arbetade för bildandet av pensionärshemmet och sedan sjukhemmet för gamla judar.

Tanken att de judiska församlingarna skulle samarbeta med och ta emot pengar från offentliga myndigheter hade vuxit fram under depressionsåren i USA då det blev klart att församlingarna ensamma kunde inte klara hela bördan av socialvården (Harel m fl 1994). Stockholms Stadshus var på det stora hela välvilligt inställt till projektet. Då som nu förförde sig myndigheterna över det växande antalet äldre i samhället. Då som nu var myndigheterna inte obenägne att ge begränsat ekonomiskt stöd till privata initiativ för att avlasta

det allmänna, i detta fall ett ränte- och amorteringsfritt lån på 77 000 kronor.

Liknande förhållanden rådde då det judiska sjukhemmet byggdes på 1950-talet för att tillgodose tyngre vårdinsatser än de som pensionärshemmet var avsett för. Äldrevården var under en expansion och judarnas privata initiativ välkomnades. De demografiska pilarna hade ännu inte lett till tillräcklig utbyggnad av den offentliga äldrevården och även nu välkomnades judarnas privata initiativ. 1958 beslutade Stockholms Stadsfullmäktige att överlåta en tomt i Hammarbyhöjden till sjukhemmet utan kostnad samt att bevilja föreningen för sjukhemmet ett ränte- och amorteringsfritt lån. Vid sjukhemmets bildande skulle också förekomsten av framstående judar inom det svenska etablissemangen såsom borgarrådet Hjalmar Mehr och Henry Grünberger - en av de ledande tjänstemännen inom Stockholms socialvård - hjälpa till att lotsa projektet genom Stadshuset.

En stor resurs vid bildandet av både pensionärshemmet och sjukhemmet var offerviljan hos enskilda judar. Sedan bibliska tider har judar haft en oerhört stark tradition av att följa det religiösa påbudet att göra goda gärningar - *mitzvot*. "Det har blivit ett moraliskt imperativ" sa Lars Dencik, professor i socialpsykologi vid Roskilde Universitet, då jag intervjuade honom. Han citerade Bibelns uppmaning till den enskilde juden: "Glöm inte främlingen. Kom ihåg, Du var själv främling en gång i Egypten". Genom seklerna har judar åhört denna uppmaning och omsatt den i praktisk handling runtom i världen där de har invandrat. Vid tillblivelsen av pensionärshemmet och sjukhemmet kom den till uttryck i donationer, små som stora, vid insamlingar samt i de gåvor som skänktes till hemmen.

En tradition av att göra goda gärningar

Denna tradition av att göra *mitzvot* omsätts i praktiken varhelst en ny judisk församling grundas genom bildandet av ett sjuk- och begravningsällskap, en *Chevra kaddischa*. Bernhard Tarschys inleder sin historia om Stockholms *Chevra Kaddischa* med orden "På tre ting vilar världen: Lära, gudstjänst och kärleksverk, heter det i Pirke avot, Fädernas tänkespråk". Han fortsätter:

Sedan årtusenden har denna sats varit en ledtråd i diasporans judiska liv. Med 'gemiluth chessed', kärleksverk, betecknades ej blott privat hjälpverksamhet utan all slags social omvårdnad. Om man betänker, att samhället först långt in på 1800-talet - i

Sverige först 1899 - i nämnvärd grad utsträckte den sociala verksamheten att omfatta även mosaiska trosbekännare, och att dessa tidigare helt voro hänvisade till inbördes hjälp, har man rätt att med stolthet se tillbaka på den filantropiska sidan i de judiska församlingarnas tillvaro (Tarschys 1944, 9-10).

Judar har således haft lång erfarenhet av att *organisera* kärleksverk, att utöva *mitzvot*. Om de judiska hemmen i Hammarbyhöjden är exempel på denna tradition och organisationsförmåga på mikronivå är den internationella judiska hjälpverksamheten exempel på makronivå. I New York fanns en sammanslutning av stora judiska organisationer, Conference on Jewish Material Claims against Germany, i vardagslag känt som Claims Conference, med uppgift att fördela tyska skadeståndsmedel i syfte att hjälpa nazismens offer. Dessa medel distribuerades av American Joint Distribution Committee, förkortat till Joint i Europa och JDC i USA. Joint uppstod redan under det första världskriget i New York där pengar som samlats in för att stödja judarna i sina *shtetl* i Europa slogs samman under en hatt. Bl a etablerade Joint 1918 ett ålderdomshem i Jerusalem (Davies, 1989). Under de 80 år som gått har Joint blivit en världsomspännande opolitisk organisation som har hjälpt miljontals judar, och numera även icke-judar i bl a Somalia, Armenien och Rwanda.

Sjukhemmet i Hammarbyhöjden fick ansehliga summor från Joint, men också, som vid pensionärshemmets tillblivelse, inkom stora och små donationer från enskilda personer i Sverige. Vittnesbörd om den enskilda offerviljan finns på sjukhemmet i dag, i t ex tavlorna som pryder korridorerna, i de antika möbler som står i olika vrår, i ett plakatt som den som finns i ett av sällskapsrummen där det står: "Inredningen i detta rum har bekostats av hjälpsamhetsförbundet Rodef Chessed". Sammanfattningsvis erhöll sjukhemmet nära 900 000 kronor från privata donationer eller fonder och ca 700 000 från Claims Conference. För de medellösa, som skulle äga företräde till plats på hemmet, räknade man med bidrag från det allmänna, dels genom statliga folkpensioner och dels genom kommunala understöd. Fyra platser var avsedda att beläggas med fullt betalande.

Behovet av att vara hos de sina

Behovet av att vara hos de sina var särskilt starkt hos de judar som var nazismens offer. Även om judiska flyktingar som räddats från Förintelsen kom från flera olika länder och talade olika språk, även om de var ortodoxa eller reformjudar och även om de inte var religiösa överhuvudtaget kunde de uppleva en samhörig-

De som väljer att bo på hemmen är personer som identifierar sig själva som judar, de behöver inte vara troende

het sinsemellan genom att de delade ett gemensamt kulturellt och historiskt arv. Lars Dencik anser att judarnas öde av förföljelse genom tiderna har verkat som en sammanbindande kraft. Deras utsatthet har skapat en känsla av grundtillhörighet. Några av de boende på hemmet i dag har beskrivit gemenskapskänslan på hemmet så här:

— Det är en släktkänsla.

— Det är som en familj.

— Här är man inte en sörpling.

I en intervju framhöll Sara Wasersztrum, en av församlingens kuratorer, att flyktingar som har genomlevt djupa trauma har ett särskilt starkt behov av att vara bland de sina. Hon berättar att det finns en tendens hos gamla att regrediera, att både känslor- och tankemässigt vända tillbaka till tidigare upplevelser i livet. För nazismens offer finns det en risk att de återvänder till en oerhört smärtsam tid i det förflutna. Då är behovet av att känna sig skyddad särskilt starkt och tryggheten som finns genom att vara bland de sina särskilt viktig.

De som väljer att bo på hemmen är personer som identifierar sig själva som judar, men de behöver inte vara troende. I början på 80-talet gjordes en enkätundersökning bland ca 200 slumpvis utvalda judar i 70-års åldern i Stockholm för att ta reda på om de önskade tillbringa sin ålderdom i en judisk institution och i så fall varför. Svarsfrekvensen var hög - 70 procent. Endast ett fåtal av de intervjuade ansåg att det var likgiltigt för dem om de bodde på ett judiskt hem eller inte. De flesta svarade att de önskade bo på en judisk institution för att vara bland de sina och för att kunna efterleva de religiösa föreskrifterna.

Hemmens personal är mestadels svensk eller finsk. Den får kontinuerlig handledning av Sara Wasersztrum för att hjälpa dem förstå judiska traditioner och de boendes psykologiska behov. De boende får besök av Sara ca en gång i veckan för enskilda samtal. De får också besök av församlingens rabbiner.

Att "dö judiskt"

För många boende är det viktigt inte bara att leva bland andra judar och kunna följa de religiösa föreskrifterna vad gäller mathållning och gudstjänster utan också att

veta att man kan "dö judiskt". Det innebär bland annat att stoftet inte överlämnas till en begravningsbyrå utan tvagas och sveps av frivilliga inom församlingens begravningsällskap. Att göra en sådan *mitzvah* för en avliden är den största välgärning som man kan göra eftersom mottagaren aldrig kan återgälda den (Cytron, 1993).

Förberedelserna för begravningen sker på samma sätt för alla judar, fattiga som rika, eftersom alla anses vara lika inför döden. Stoftet sveps i enkla, vita begravningskläder och läggs i en enkel, omålad träkista (Narrowe 20, 7). Det finns fyra judiska begravningsplatser i Stockholm. De två äldsta, som är från 1700-talet används inte i dag. Begravningsceremonin äger rum i ett kapell på en av de två andra begravningsplatserna.

På sjukhemmet försöker man inte dölja döden. När en av de boende skall lämna hemmet för sista gången för jordfästning brukar andra boende och personalen samlas vid utgången och ta tyst farväl av den döde medan bilen med stoftet sakta kör iväg.

Servicehuset och sjukhemmet i dag

Sjukhemmet har i dag 30 enkelrum med egen toalett och servicehuset 22 lägenheter som består av ett rum med toalett-duschrum samt kokmöjligheter. Sjukhemmet och servicehuset inryms under samma tak i en öppen enplanslösning. Byggnaderna står i rätta vinklar till varandra och formar därmed en stor inre gård.

Cirka hälften av de boende på hemmen är svenskfödda och kan vara andra- eller tredje generationssvenskar. Cirka hälften kommer från andra europeiska länder, bl a Lettland, Polen, Ungern och Österrike samt från Danmark och Norge. 1993 var medelåldern 85 år på servicehuset och 87 år på sjukhemmet. 1995 var de två äldsta boende 102 år gamla.

Det lilla antalet boende, namnskytarna på dörrarna och de tavlor och möbler som skänkts till hemmen av välgörare ger hemmen en personlig prägel som man inte vanligtvis förknippar med institutioner. Den judiska prägel märks i de olika symbolerna för den judiska tron: de *kippåt* som en del av männen bär på huvudet som ett tecken av respekt inför Gud, de *menoråt*, kandelabrar med sju ljus som finns i samlingsrummen och i synagogan. Synagogan, som består av ett skåp med *Torah*-rullar och en bönepulpet, inryms i ett stort samlingsrum. Till vardags används rummet som ett vanligt sällskapsrum och *Torah*-rullarna och pulpeten står övertäckta med svarta sammetsdukar. Enligt de reli-

Judiska församlingen betalar ingenting till hemmen, som drivs till 70-80 procent genom allmänna medel och 20-30 procent genom donationer

giösa föreskrifterna behöver man inte en särskild lokal för att hålla gudstjänst. Allt som behövs för gudstjänsten är *Torah*-rullarna och pulpeten - riktade mot öster - och tio judiska män. Genom frivilligt engagemang ser man till att det blir gudstjänst varje nymånadssabbat och alla helgdagar.

Ett annat specifikt judiskt inslag är koscherköket. Besökare kan lätt titta in i köket och se på medan personalen lagar olika rätter. Härifrån serveras ibland traditionell tysk-judisk mat såsom *gefillte fisch* (en slags fiskbullen av gädda eller karp), men också vanlig svensk husmanskost. Huvudreglerna för att mat skall vara koscher, dvs i överensstämmelse med de religiösa föreskrifterna, är att allt kött skall ha slaktats enligt de religiösa föreskrifterna och att mjölk- och köttprodukter inte får blandas. Kökspersonalen är därför noggrann med att använda särskilda kärl när de lagar rätter innehållande kött och mjölk.

Huvudmän för hemmen är två föreningar: Föreningen Judiska Sjukhemmet och Föreningen Judiska Servicehuset. Föreningarna har i stort sett samma styrelse men är juridiskt åtskilda. Ledamöterna väljs av föreningarnas medlemmar, Stockholms kommun och den Judiska Församlingen.

Judiska församlingen betalar ingenting till hemmen, som drivs till 70-80 procent genom allmänna medel och 20-30 procent genom donationer. Kommunen ger ekonomiska bidrag i olika former till hemmen. För servicehuset och sjukhemmet gäller samma vårdregler och ekonomiska villkor som på likvärdiga institutioner som drivs av det allmänna. Socialdistrikt Skarpnäck och Socialstyrelsen har tillsyn över servicehuset och sjukhemmet enligt Socialstyrelsens direktiv för privat enskild vård.

Nyintagna till sjukhemmet måste vara godkända av socialförvaltningen och måste motsvara ett visst vårdbehov. De måste också vara personer för vilka det känns angeläget att vara på ett judiskt hem. Behovsbedöm-

Det finns i dag ca 17 000 judar i Sverige. Efterfrågan på platser är stor, och ytterligare ett hem i Göteborg är nyligen färdigbyggt. Det finns dessutom planer på dels att bygga ut servicehuset i Hammarbyhöjden och dels

att bygga till en ny våning ovanför sjukhemmet, vilket bl a skulle inrymma gruppboende för dementa.

Aktiviteter och frivilliga insatser

De boende har möjlighet att delta i arbetsterapi måndag till fredag och i rörelsegymnastik två gånger i veckan. Tre måndagar varje månad visas film på storvideo.

Medlemmar av Judiska kvinnoklubben gör regelbundna besök och ordnar olika aktiviteter såsom teaterbesök, utflykter till muséer mm. Flera av klubbens medlemmar talar tyska, polska, ungerska och jiddisch och kan samtala med de boende på deras modersmål. Församlingens kantor Idy Bornstein, själv 85 år gammal, kommer varje onsdag för att föreläsa i judiska ämnen.

Sammanfattning

De judiska hemmen i Hammarbyhöjden är exempel på vad en minoritet i Sverige har åstadkommit för att tillgodose behoven hos sina äldre medlemmar. Att dessa projekt har varit så framgångsrika har säkerligen samband med judarnas uråldriga tradition av att hjälpa sjuka, gamla eller andra behövande trosfränder genom att göra goda gärningar i enlighet med det religiösa påbudet att "vårda om den arme". Judarnas historia har också visat att denna tradition har varit en tvingande nödvändighet. Varhelst i världen som de bosatte sig kunde judarna sällan räkna med att få hjälp av statsmakterna. Som Tarschys skriver var det först 1899 som det svenska samhället "i nämnvärd grad utsträckte

den sociala verksamheten att omfatta även mosaiska trosbekännare, och att dessa tidigare voro hänvisade till inbördes hjälp". (Tarschys 1944, 9-10) Pensionärs-
hemmets tillblivelse kan betraktas som ett steg i de svenska judarnas successiva attitydförändring vad gäller sitt förhållande till det officiella Sverige. I dag är det en självklarhet att judar liksom företrädare för andra trossamfund och etniska minoriteter skall få samhälls stöd för sociala verksamheter, såsom att tillgodose äldre medlemmars önskan att tillbringa sin ålderdom hos de sina.

REFERENSER

- Cytron, Barry D.* (1993): To honour the dead and comfort the mourners: traditions in Judaism. Ingår i D.P. Irish m fl (red.): Ethnic Variations in Dying, Death and Grief. Diversity in universality. Washington, D.C.: Taylor & Francis. s.113-124.
- Davies, M.A.* (1989): Judaism: lifestyles leading to physical, mental, and social wellbeing in old age. Ingår i W.M. Clements (red.): Religion, aging and health; a global perspective. New York: Haworth Press. s. 87-100.
- Gottfarb, I.* (1986): Den livsfarliga glömskan. Stockholm: AB Wiken.
- Guttman, D.* (1989): Jewish elderly in the English-speaking countries. New York: Greenwood Press.
- Harel, Z., Biegel, D.E. & Guttman, red.* (1994): Jewish aged in the United States and Israel. Diversity, programs, and services. New York: Springer.
- Hazan, H.* (1994): Old Age: construction and deconstruction. Cambridge: Cambridge University Press.
- Narrowe, M.* (1977): Madrich laavellim: vägledning ooch andaktsbok för sörjande. Stockholm: Hillelförlaget.
- Tarschys, B.* (1944): Chevra Kaddischa - Israelitiska sjukhjälp- och begravningsällskapet under 150 år. Stockholm: Judiska Litteratursamfundet.

Socialmedicinsk tidskrifts temanummer Äldres villkor och omsorgsbehov

nr 2-3/91

Ur innehållet:

Birgitta Odén: **Äldre som tema i historisk forskning**

R Eliasson, M Szebehely: **Äldreomsorgens särart och särbehandling**

David Gaunt: **Det förlorade paradiset eller paradiset förlorare - gamlingarnas status i olika kulturer**

Ojan Thoraues Olsson: **Efter 80 - om äldre människors sociala omsorgssituation**

Stig Berg, Boo Johansson: **Överlevarna - om de allra äldsta**

L Johansson, M Thorslund: **Servicehus för vem?**

Lars Tornstam: **Gerontologins quo vadis**

Bertil Steen: **Det nya åldrandet**

A-C Mattiasson, L Andersson: **Vem är det som bestämmer på sjukhemmen?**

m fl